

Ahlâk ve Siyaset Üzerine Düşünceler

İbn KEMMÛNE

Çev. Mustakim ARICI*

el-Kelimâtü'l-vecîze'nin Çevirisi Hakkında

Bir önceki sayıdaki makalemizde aşağıda çevirisini sunacağımız risale hakkında hem tanıtıcı mahiyette hem de içeriğe yönelik bilgiler verilmişti. Burada sadece çeviri hakkında birkaç hususa işaret edilecektir. Bu çalışmada İbn Kemmûne'nin *el-Kelimâtü'l-vecîze müştemiletün alâ nüketin latifetin fi'l-ilmî ve'l-amel* adlı risalesinin mukaddime ve amelî hikmete dair bölümünün çevirisi yer almaktadır.¹ Çeviride esas aldığımız metin Reza Pourjavady ve Sabine Schmidtke tarafından neşredilmiştir.² İbn Kemmûne'nin bu eserde ağıdalı ve veziz bir dil kullandığını ve bu durumun da çeviride bazı güçlükler yol açtığını belirtmek istiyoruz. İkinci olarak, naşirler yazma nüshalardaki farklılıklara işaret etmesine rağmen bazı pasajlardaki tüm okunuşların metnin anlamına bir rahatlık getirmedigine de dikkat çekmek istiyoruz. Bununla birlikte bir iki istisna dışında metnin tamamında, farklılık olan yerlerde naşirlerin verdiği ana metni esas aldık. Ayrıca metni daha anlaşılabilir kılmak için siyaka uygun bir şekilde köşeli parantez içinde tarafımızdan yapılan bazı ilaveler bulunmaktadır. Yine aynı maksata binaen bazı cümlelerin çevirisinde müellifin ibarelerine parantez içinde italik olarak yer verilmiştir.

* Dr., İstanbul Müftülüğü.

¹ Çeviriyi Arapça asıyla karşılaştırarak kontrol eden değerli arkadaşım Hüseyin Ar'ya teşekkür ederim.

² İbn Kemmûne, *el-Kelimâtü'l-vecîze müştemiletün alâ nüketin latifetin fi'l-ilmî ve'l-amel*, *A Jewish Philosopher of Baghdad: Izz al-Dawla Kammûna and His Writings* içinde, nşr. Reza Pourjavady, Sabine Schmidtke, (Leiden: Brill, 2006), s. 139-185.

Nazarî ve Amelî Hikmete Dair Özlü Sözler

(*el-Kelimâtü'l-vecîze müştemiletün alâ nüketin latîfetin fi'l-ilmî ve'l-amel*)

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Allah'ın rahmetine muhtaç Sa'd b. Mansûr b. Sa'd b. Hasan b. Hibetullah ibn Kemmûne –Allah her iki cihanda onu esirgesin- şöyle dedi: Allah'tan doğru yolunun nurunu göstermesini, cömertliğinin ve inayeti-nin tecellisini isteyerek O'na hamdederim. Cezadan kurtuluşu ve cenne-tinde daimi olmayı sağlayan muvaffakiyeti nasip etmesi için O'nun yüce-liğini ve mutlak ilahlığını anarak O'ndan yardım isterim. Meleklerini, nübüvvet ve velayetle şerefli kıldığı mukaddes mahlûkatını, hususen Hz. Muhammed ve soyundan gelenleri rahmetine mazhar etmesini niyaz ederim.

Devletin ve dinin güneşi, İslâm'ın ve Müslümanların övünç kayna-ğı, sultanın elçisi, ehl-i takva, değerli bilgin Muhammed el-Mü'min el-Kazvîni –Allah kendisine uzun ömür versin, gayesine ulaşmayı nasip etsin- Bağdat'a geldikten sonra, dönüşüne yakın benden akli ilimlerde [bir kitap] yazıp ulu hâmi, büyük dost, ehl-i seyf ve ehl-i kalemin efendisi, bilgin ve adil şahsiyet, hakikatin ve dinin güneşi, İslâm'ın ve Müslümanla-rın parıltısı, yeryüzündeki vezirlerin önderi, beldelerin divanının sahibi, doğunun ve batının kanun koyucusu Muhammed b. Muhammed el-Cüveynî'nin Allah onu muvaffak eylesin, işinde münafıklardan kurtarsın-resmî kütüphanesi için kendisiyle birlikte göndermemi istedi. Ben de süratli bir şekilde nazarî ve amelî hikmette (*fi'l-ilmî ve'l-amel*) değerli bilgi-leri içeren bu özlü risaleyi kaleme aldım. Öyle ki bu özlü sözler, ilim pe-şinde olanlara nazarî ve amelî hikmetle ilgili meselelerde faydalı olacak, basiretle bakmak istediklerinde kendilerine yol gösterecek, nuruyla aydın-lanmak istediklerinde onları mutlu edecek, gereğiyle amel edip muvaffak olmalarını sağlayacaktır.

Bu risaleyi iki bölüm olarak düzenledim. Her bir bölüm kendi için-de iki alt bölümden oluşmakta, bu bölümler de beş alt başlığa ayrılmakta-dır. [Bu eseri] daha sonra yorumlamak isteyenin anlayacağı, benimseme-yeni de susturacak bir şerhle açmayı ümit ederim. Allah'tan hakikat yolu-nu bizlere kolaylaştırmasını, gönüllerimizi bütünüyle bu geçici dünyadan ebedî âleme çevirmesini, bizleri her iki cihanda bahtiyar kılmasını ve yapmacık davrananlardan (*mütekellifin*) eylememesini niyaz ederim. Zira [bu taleplerimizde] hükümrân ve muktedir olan O'dur. "Muvaffak olmam

sadece Allah'ın yardımıyla olur. Onun için ben de yalnız O'na güvenip dayanıyorum ve O'na yöneliyorum (Hûd, 11/88).”

Birinci Bölüm: Nazarî Hikmet

Giriş [Nazarî ve Amelî Hikmet Tasnifi]

Aklî nefsin felsefî ilimlerde nazarî ve amelî olmak üzere iki gücünün olduğu açıktır. Nazarî gücün yetkinliği [nazarî] bilgi[nin tahsili], amelî gücün yetkinliği de [bu bilgiye mutabık] davranışlarda bulunmaktır. Peki, bir ilmin incelediği bilgiler ve uygulamalar insanın kapasitesini aşacak kadar çok ve çeşitli iken bunların tümünün tahsili nasıl mümkün olabilir? Bu itibarla önceki bilginler (*evâil*), [nazarî] bilgilerin tasnif edilmesini, bölümlere ve parçalara ayrılmasını, bunlara ulaştırılan yolların ortaya konulmasını ve kökenlerinin açıklanmasını uygun bulmuşlardır. Onlar bu taksimi aynı şekilde [amelî hikmetteki] adâb-ı muaşeret, huylar ve siyasetle ilgili meselelere de uyarlamışlardır. İlimlerin mezkûr şekildeki tasnifine muttali olmak isteyen bütün dikkatini önceki bilginlerin ve onların haleflerinin kitaplarına yöneltsin. Zira onlar kendilerinden sonra gelenlere söyleyecekleri önemli bir söz bırakmamış ve en ufak bir fazlalığa da yer vermemiştir. Öncekilerin, “varlıkların inceliklerinin tümüne ulaşamadıkları” sözüne gelince, bu hususlar öncekilerin dünya ve âhiret ile ilgili bilgilerde takrir ettikleri ve o bilgilerin kapılarını açan temel bilgilerden çıkartılır ki bu temel bilgilerde de onların atladıkları bir şey görememektediriz.

Nazarî ve amelî ilimlerde söylenen her bir şeyin kavranma imkanı olmadığı için yetkinleşme arzusunda olana (*tâlibü'l-kemâl*) düşen, nazarî ve amelî bilgilerden dini ve dünyası için en değerli ve en önemli olana odaklanmasıdır. Semavî dinlerin ve aklî düşünce ekollerinin önderleri, kurtuluş ve âhiret mutluluğunun Allah'a ve âhirete iman ile erdemli davranışlarda bulunmaya bağlı olduğuna ittifak etmiştir. Bu bağlamda Allah'ın birliği, O'nun her türlü eksiklikten uzak olduğuna inanma, sıfatları, cömertliği ve inayetinin açıklanması ile aklî nefis, onun ölümden sonra bâki ve ebedî olduğu, nefsin arındırılması, dirilişin ve ikinci hayatın keyfiyeti, nefsin yetkinliği ve mutluluğuna sebep olan ile onun yetkinleşmemesi ve hüsrana sebep olan şeyler mezkûr bilgi kapsamına girmektedir. Öyleyse akıllı bir insanın yapması gereken bu bilgiler üzerinde tefekkür etmesidir ki bununla ilgili yaklaşımlar şöyle özetlenebilir: (i) Felsefe ve din erbabını herhangi bir burhân ve delile dayanmaksızın yalanlayan kişi bunların her ikisinden de sayılmaz. (ii) Felsefe ve din erbabının ittifak ettiği şeyleri benimsemesi ve onları doğrulaması durumunda ona düşen, bu akıl yü-

rütmenin gereğini yapmaktır ki bu açıktır. (iii) Eğer kişi yalanlama ile doğrulama arasında tereddüt edip felsefe ve din erbabının sözleri hakkında şüpheli bir konumda olursa, yapması gereken en uygun şey yine tefekkürdür. Saldırıda bulunacak bir arslanın üzerinde bulunduğu yola girmemesi için uyarılan, ancak kendisine bu haberi verenin doğruluğundan şüphe eden kişinin durumunda da akıl, tedbir amacıyla bu yola girmemeyi gerektirir. O yolda arslan olmasa bile bundan alıkonulmasının bir zararı yoktur.

Bilmelisin ki bilgi etrafında dönülen merkez ve kendisine tâbi olunan asıl iken, amel bilgiye tâbi olandır. İnsanların çoğunun temayül ettikleri ve ilim olarak isimlendirdikleri şey *hakikat ilmi* değildir. Aksine benim ifade ettiğim “ilm-i hakikî” kişinin Rabbine karşı kulluk şuurunu ve kendi kusurlarını görme basiretini artıran ilimdir. Dahası bu ilim kişinin dünyaya olan ilgisini azaltıp âhirete olan meylinin artmasını sağlar. Bir insan iyi ahlâk sahibi olsa bile eğer Allah’a yönelmediyse ve bu amaçla mezkûr ilmi öğrenmeye niyetli değilse onun öğrendikleri gerçekte uhrevî ilimlerden değil, dünyevî ilimlerdenidir. Esasen “ilm-i hakikî” ile kastedilen Yüce Allah’a ve O’nun huzuruna yönelmeyi temin etmesidir. Bu ilimden yüz çeviren, derecesini geçici şeyleri elde etmeye ve bunların vasıtasıyla dünya metana kul olmuş insanlara yakınlaşmaya düşürmüş olur. Böylece o dalalete dalmış, cahil ve ahmaklar sınıfına dâhil olmuştur. Mevla bizleri sözü davranışına, görüntüsüne iç dünyasına uymamaktan muhafaza etsin.

“İlm-i hakikat” uçsuz bucaksız bir deniz, uzun bir yoldur. Bu ummanın hakikatlerine nüfuz edip yolları ve geçitlerinde ilerleme imkanı bulamayan kişi en azından benim bu sayfalarda dile getirdiklerimle yetinebilir.

İkinci Bölüm: Amelî Hikmet

I. Nefsin Durumunun Düzeltilmesi, Yönetilmesi ve Huyların Dengede Tutulması

A. Tövbe, İbadet, Zühhd ve Bunlarla İlgili Bahisler

(1) Şunu bil ki tövbe seyrüsülûk yolunda olanların temel kaidesi ve rıza-yı Bârî’yi arayanların anahtarıdır. Tövbe kişinin işlemiş olduğu her türlü ahlâkî düşüklük için bunları bir daha işlememek ve gücü yettiğince hatalarını telafi etmek için kesin bir kararlılıkla birlikte pişmanlık duymasıdır. Tövbe Allah’a uzaklaştıran yoldan Allah’a yakınlaştıran yola dönüş-

tür. Tövbenin kabul olmasının emaresi kalpte marifet parıltılarının (*envâru'l-marifet*) tecellisini almaya yatkın bir halin ortaya çıkmasıdır. Kalpteki bilgilerden organlara nurların yağması gibi tövbenin kabulü halinde de her bir organın kendi konumundan kalbe doğru nurlar yükselir. İşte bu hal bedenî ibadetlerin nefse olan yararının sırrıdır.

(2) Kulluğun aslı gönülden bağlılık ve kalp huzurudur. Bedenî ibadetler ticaretteki anapara, nafileler ise bu anaparayı artırmayı sağlayan kazanç gibidir. Öyleyse farz ibadetleri yerine getirmek ve nafile ibadetlerden de yapma imkanı olanları terk etmemek gerekir. Farz ve nafilelere niyet edip bunları yerine getirmekle kulluk yetkinleşir. Bununla birlikte niyet amelden daha önemlidir. Zira niyet ruh, amel ise beden gibidir. Niyet kalbin iyiliğe yönelmesidir ki bu sayede daha fazlası talep edilir. Amelin sevabı niyete göredir. Mesela dinç bir şekilde hayırlı bir davranışa yönelmek için uyumak bezginlik duygusuyla yapılan ibadetten daha hayırlıdır.

(3) Dünya sevgisi her tehlikenin başıdır. Dünya sevgisinden kurtulmak, ona dair şeylerden soyutlanmak ve dünyaya rağbet etmemekle (*zühd*) mümkündür. Zühd, [hayatın devamını sağlayan] ihtiyaçların dışında kişinin kendini, bedenî hazlardan alıkoyması demektir. Zühd, toplumsal şartlara göre oluşan ihtiyaçların çoğunu terk ederek kanaatkârlık duygusunu artırır. Basiret sahiplerinin nazarında dünya her iki halde de değersizdir. [Birincisi] dünyanın sonlu, âhiretin sonsuz olması bakımından dünya değersizdir. [İkincisi] Kişi sonlu olandan yüzünü çevirdiği zannıyla değersiz görüp ona iltifat etmezken aslında dünya hayatını gaye haline getirir ve ona yönelir. Bu sebeptendir ki *muhakkiklerin* zühd anlayışına göre sonlu olan değersiz addedilir. Hâlbuki başkalarının zühd düşüncesi bu dünyadaki duyusal hazların daha fazlasını âhirette talep eden bir yaşantıyı beraberinde getirir. [Bu dünyadakilerden daha fazlasıyla] kastettiğim daha önce gördüğün gibi aklî hazların yanında son derece değersiz olan duyusal hazlardır.

Nefs tek olduğuna göre ilgili olduğu şeyin zıddına da iltifat etmeyerek bir şeyle meşgul olur. Bu misale göre dünyayı âhiretin karşıtı olarak alırsan ikisinden birine razı olur ve diğerini de beğenmezsin. Bununla birlikte zühd, dünyaya bütünüyle değerinin azlığı, sıkıntısının çokluğu ve faniliği düşüncesiyle bakma sonucunu doğurmamalıdır. Ölümünden sonra baki kalmayacak her şey dünya hayatına aittir. Bunlar da âhirete azık temini olması için [vasıta olarak] yaratılmıştır. Bu itibarla dünya hayatında zaruri olan ile yetinen kurtuluşa ermiştir. Sonlu hayatın hazlarıyla meşgul

olup asıl gayeyi unutan ise helak olmuştur. Dünya hayatının nimetleriyle bedenini süsleyip kalbini çorak bırakan da aldanmıştır.

İnsanlardan uzak kalıp (*uzlet*) onlarla bir arada olmamanın birçok faydası olduğu gibi sosyal hayatın içinde olmanın (*muhâlatâ*) da çok olumlu yanları vardır. Kişiye ve duruma göre bu ikisinden biri daha tercihe şayan olabilir. Dostluk ve kardeşlik dünya için değil, Allah için olması gerektiğinden inziva hayatı bilgin için çok daha faydalıdır. Bilgisiz insan (*câhil*) ise sosyal hayatın içinde olmalıdır. Zira bu onun kendisini eğitmesi, daimi zikri talep edenlerle bir arada olması için daha elverişlidir. Ayrıca bilgisiz insan, kendisini amacından alıkoyup ilgisini bu dünyaya yöneltecek tehlikeleri bertaraf etmeli, benzer hareket ve etkilenimlerden de uzak durmalıdır. Şeytanın çok çeşitli olan hilelerinden de kaçınmak gerekir. Şeytanın hilelerinden biri de daha değersiz çağırıp değerli olandan alıkoyduğu gibi hayra çağırıp şerre yöneltmesidir. Aynı şekilde şeytan, insanı büyük bir günahı işlemek için bir kötülük ile tamam olan hayra da teşvik edebilir. Allah için öfkelenildiğini zannettiği halde başkaları için öfkelenen nice insanlar vardır.

Bir bedende çok sayıda güç vardır ki bunlar nefsin vekili ve hamisi konumundadır. Nefsin bu güçleri nasıl yönetip (*siyâset*) onlara hükümran olacağı, bu güçlerin bazılarının tuzaklar kurup aldatmasından nasıl sakınacağı zor bir iştir. Bu durum ancak nefsin hastalıkları ve tehlikelerinin ilacına muttali olanların zahmet çekmeyeceği bir şeydir. Nefs için tehlike onu yüce ya da düşük olsun duysal bir şeyle ilgili düşüncelere yönelten durumlardır. Şeytanî tehlikelerden biri de salt vehimdir. Vehmin mutlaklaştırılması duysal olmayan şeylerde vehmin akılla çelişmesidir. Vehmin bir yönde bulunmayan varlığı inkâr etmesi gibi. Öyleyse iyi düşünceyle kötü düşüncenin ayırdına varmak için gayret et.

B. Azaların Günahlardan Korunması ve Takva

Nefsin takva gemiyle dizginlenmesi lazım gelir ki takva kalbin günahlardan arındırılması demektir. İnsana yasaklanan şeyleri terk etmek ibadetleri yerine getirmekten daha zor gelir. Allah'ın nimetlerinden olan azaları ve nefsanî güçleri yerli yerinde kullanmaya zorlamalısın. O halde Allah'ın nimetleriyle O'na karşı gelmekten sakın. Gözünü haramlara yönelme ve Allah'ın yarattığı hiçbir şeye küçümser gözle bakma. Bir günahkâr gördüğün zaman kendine şöyle de: "Umulur ki bu günahkârın sadece Allah katında bilinen gizli halleri günahlarını siler ve benim yaptığım tüm ibadetlerin önüne geçer". Kulağın gıybete, çirkin şeylere ya da

batıl ve insanların kötülüklerinin konuşulmasına dalmakla meşgul olmasın.

Şaka bile olsa dilini yalandan uzak tut. Çünkü konuşma yetisiyle insan diğer canlılardan üstün kılınmıştır. Zira kişi ancak söz sayesinde onun sahibini tanıyabileceğinden konuşma talep edilir. Yalan söyleyen ise bunun tam tersidir ve bu bakımdan o dilsiz hayvandan daha aşağı bir duruma düşer. Yalanın çirkinliğini görmek istersen başkaları onun çirkinliğini görmeden sen onun sahibi olarak kendine kötü gözle bak ve nefsini zemmet. Sözünden dönme ve sözünün eri ol. Bir insanı duyduğunda hoşlanmayacağı şekilde açıktan ya da kinayeli de olsa anma. Kendinin haklı, muhatabının da yanlış olduğunu bilsen bile sözde cedel ve tartışmadan uzak dur. Kendini temize çıkarma ve övme. Zira bu, insanlar nezdindeki değerini düşürür. İnsan olsun başka bir şey olsun Allah'ın yarattığı hiçbir şeye lanet etme. Allah ile kulları arasında girme. Şeytana lanet etmeyi terk etmenin bile günahı yokken başka bir şeye lanet etmek/beddua etmek nasıl doğru olsun? Sana zulmedene dahi beddua etme ve onun durumunu Allah'a havale et. Alaycılığı ve hafife almayı terket, şakanın fazlasından uzak dur. Boğazından haram lokma geçmesin. Haramı ve şüpheli şeyleri elde etmekten kendini koru, helal lokmadan başkasında da gözün olmasın. Doygunluk hissine ulaşmayacak kadarıyla iktifa et. Çünkü doygunluk organlara ağırlık yapar ve şeytanın ordularına yardımcı olur. İffetini de Allah'ın haram kıldığı her şeyden muhafaza et. Doyumsuzluktan Allah'a sığın, haram bir şeye bakma ve onları düşünme. Ellerinde bir insana eziyet etme, ayaklarıyla bir harama yönelme ya da bir zulme yürüme. Bu anlatılanlar zahirdeki azalarını korumak için sana lazım gelen şeylerdir.

C. Kalbin Kendine Özgü Hastalıklardan Korunması

Kalp, kalp diye bilinen organ değil nefsin ta kendisidir. O itaat edilen bir hükümdar, kendisine tabi olunan reistir. Organların hepsi ona tabidir. Tabi olunanın sıhhati yerindeyse tabi olanlar da sağlıklıdır. Başkan doğruluktan ayrılmadığında halk da istikamet üzeredir. Kalp kul için en değerli mücevherlerin korunduğu; akıl, Yüce Allah'a dair bilgi, iyi niyet, ilim ve hikmet türleri, diğer muteber huy ve anlamların muhafaza edildiği yerdir. Böylesi bir hazneyi korumanın hakkı onu kirlerden ve hastalıklardan uzak tutmak, hırsız ve yol kesicilere karşı gözetlemek, bahsedilen mücevherlere kir bulaşmaması ve düşmanlarının ulaşmaması için ona hürmette bulunmaktır.

(1) Tûl-i emel kalbin hastalıklarından biridir. Tûl-i emel her iyilik ve güzelliğin önünde bir engel iken tüm kötülük ve çirkinlikleri celbeder. Akıllı bir insan ölümü anmaktan gafil olmaz. Buna binaen insana düşen, geçmiş asırlarda nice toplumların gelip geçtiği üzerinde düşünmeye vakit harcamasıdır. Zira onlardan hiçbirinin akibeti mevki, itibar, mal ve destekçiler bakımından diğerinden farklı olmadı. Kişi gecelediğinde sabaha ulaşamayabileceğini düşünmelidir. Birden ölmeyecek olsa bile ölüm korkusunun getirdiği hastalığa aniden tutulması mümkündür.

(2) Kalbin hastalıklarından biri de çekememezlik duygusudur. Haset eden istediğine ulaşamaz. O muradına nasıl ulaşsın ki? Hasetçinin arzusu, Allah'ın verdiği nimeti kullarının kaybetmesidir. Bir rezilet olarak haset kişiye yeter. Hasetin fenalığı sahibine verdiği zararın haset ettiği kişinin vereceği zarardan çok daha fazla olmasıdır ve hatta belki haset edilen kişinin ona zararı bile dokunmayacaktır. Yaratılanların hepsi Allah'ın kullarıdır ve onun gözetimindedir. Öyleyse onları sevmek ve faydalarına olacak şekilde düşünmek icab eder. Kim Allah'ı severse O'nun gözetiminde olanları ve kullarını da sever.

(3) Kalbe dair hastalıklardan biri de aceleciliktir. Mesela kul bir şeye niyetlenir de vakti gelmeden ona ulaşmak için sabırsızlık ederse onu kaybedebilir, peşinden gitmeyi bırakabilir ya da uğrunda hayatını feda eder ve neticede arzuladığı şeye ulaşamaz. Arzu edilen şeyin bir an önce elde edilmesi için duayı çoğaltıp aceleci davranmak da böyledir.

(4) Bir diğer kalbî hastalık kendini büyük, ulu ve yüce görmedir. Yücelik Cenâb-ı Allah'a mahsus sıfatlardandır. Öyleyse O'na has bir sıfatta O'nunla çekişmek caiz değildir. Bu hastalığın ilacı insanın kendisini melekût âlemindekilere nispetle bilgi, kulluk ve güç bakımından daha geride olduğunu bilmesi, kirli bir sudan meydana geldiğini, mal, güzellik ve kendine ait olan şeylerin hepsinin özünden kaynaklanmadığını ve bunların fani olduğunu düşünmesidir. Ayrıca insan sahip olduğu şeylerin ne zaman elinden çıkacağını, onların ne durumda olacağını bilmediğini ve bunların başına gelecek en küçük bir şeyi bile savmaktan aciz olduğunu düşünmelidir. Kişi bu hastalığın ilacı olarak yeryüzü ve buradaki tüm canlıları, hatta tüm unsurlar ve semavâtın yüce katlarında var olanları düşünmeli ve melekler ile kendisini mukayese edip en küçük varlıklardan kurtçuk ya da sineğe kıyasla kendisinin hakkında tefekkür etmelidir. İnsanın meleklerle kıyasla durumuyla kurtçuk ya da sineğe kıyasla durumu arasında kat kat fark vardır. Kibirli olmanın sebeplerinden biri kendini beğenmektir ki bu düpedüz cahilliktir. Kişi bir şeyi kendinden bilip kibre

kapıldığında onun kaybolmasının yakın olduğundan endişe etmeli, kendisine verileni hak etmediğine ve onun şahsından olmadığına hayret etmelidir. Ayrıca kendisine şöyle demelidir: Bu nasıl bana sebepsiz verildiyse sebepsiz yere alınması da yakındır.

(5) [Tedavisi] güç olan bir hastalık da öfke taşkınlığıdır (*el-ğadab*) ki bu, kalıcı bir hal olmayıp cinnet geçirme anlamına gelmektedir. Bu hastalık öfkeye sebep olan şeylere mukavemet etmekle birlikte yumuşak huyluluğu adet edinmekle, öfke taşkınlığının çirkinliğini, bunun fazileti ve sevabı olmadığını düşünmekle zayıflatılır. Öfke taşkınlığının en kuvvetli sebepleri kendini beğenme ve büyük görme olduğundan bu iki hastalığın zayıflatılmasıyla bu hastalık da etkisini kaybeder.

(6) Kalbî hastalıklardan biri de cimriliktir ve ilacı mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu bilmektir. Cenâb-ı Allah kişiyi mülke malik kıldığında kişi bunu en önemli dünyevî ve dinî işlerinde harcar, fazla olan miktarını da ihtiyaç sahiplerine ulaştırır. Yüce Allah bunu kulları arasında adaletin gözetilmesi, onlara olan merhameti ve onları koruyup kollamak için gerekli kılmıştır. Kişi ihsan ettiğini minnet duygusu bekleyerek kirlenmemelidir. Aksine başkasına verdiğini o kişinin hakkını alması olarak düşünmeli, kendisini de hakkı hak sahibine, borcu alacaklıya ulaştırarak olarak görmelidir. Şayet malın elde tutulması nimetler içinde yaşamak ve arzuların tatmini içinse bilginlere göre bunun karşılığı ve ödülü onlardan edinilen hazdır. Eğer kişi malını çocuğu ya da başka bir yakını için biriktirip tutarsa, o malını hayırlı bir şekilde evlad u iyaline bırakır ve [bununla birlikte] yanlış bir şekilde (*bi-şerrin*) onları Allah'a öncelemiş olur. Eğer evladı iyi bir insan ise malı bırakanın durumu Allah'a kalmıştır. Fakat eğer çocuğu günahkâr ise ebeveyn evladının günahlarına yardımcı olmuştur. Kendisi fakir olduğu halde çocukları zengin olan, kendisi zengin olduğu halde çocukları fakir kalan nice insanlar vardır. Kendini zorlayarak da olsa vermeye iten kişide bu durum zamanla adet ve huy (*tab'*) haline alır.

(7) İnsanın makam-mevki arzusu mal-mülk isteğinden daha kuvvetlidir. Çünkü makam sayesinde servet edinmek, mal-mülk aracılığıyla bir makama gelmekten daha kolaydır. Makam sahibi olma ilahî bir nitelik olduğu için fitrata hoş gelen bir tarafı vardır. Makam sahibi olmadaki sır, ruhun bu ilahî duruma yatkın olmasıdır. İnsanın gökleri, melekleri, dağları, denizleri yönetmesi imkansız olduğundan o bunların hepsini bilgiyle ele geçirmek ister. Sıra dışı şeyleri yapmaktan aciz olup bunların nasıl yapıldığına dair bilgiyi arzulaması da bunun gibidir. İnsanoğlu hemcins-

lerinin kendi emrine verildiğini düşündüğünde onlara sahip olmak ister ve bunun için onların kalbini kazanır. Bu sebeptir ki büyük emelleri olan insanlar etkilerinin yayılmasını, şöhretlerinin ayak basmadıkları, halkını bile görmedikleri topraklara kadar uzanmasını ister. Gerçekten yüksek mertebelere sahip olmak kişinin değerine delalet eder ki bu kötülenmiş değildir. Zemmedilen ise kurgusal bir yükseklik arzudur ki bu arzû bir şey olup kalıcı değildir. Gerçek yetkinlik Allah'a yakın olmaktır ve bu övgüye layık bir mertebedir. Vehme dayalı yetkinlik arzusu nefsin en sefil durumundan kaynaklanan bir haldir. Basiretli bir kişi, tüm insanlık kendisine tazimde bulunsa bile önünde eğilenin de tazimde bulunulmasının da fani olduğunu bilir. Basiretli bir insan yok olan her şeyin değersiz, daimi olmayan her büyüğün küçük, nihayete eren her vaktin kısa olduğunu bilir. İnsana zulümden ve düşmanlıktan korunacağı kadar bir tanınmışlık yeter. Bunun daha ötesini istemek, ihtiyaç olmayan bir fazlalıktır. Bir insan için çok olan şöhret bir başkası için az olabilir ya da bunun tersi söz konusudur.

(8) En tehlikeli hastalıklardan biri riyadır. Riya ibadetler, güzel eylem ve davranışlarla insanların kalbinde yer edinme isteğidir. İbadetler aracılığıyla insanlara yönelen, bir fayda temini veya zararın defedilmesinde onların Allah'tan daha kudretli olduklarına inanmıştır. Riyakâr için, içinde taşıdığı riya duygusunu insanların öğrenip de kendisinden nefret etmemeleri yeterlidir. İbadetin gizliliği onu riyadan beri kılar. Allah'ın emirlerine uymanın kıymetini ve kulların acz, güçsüzlük ve bilgisizliklerini takdir ettiğinde artık kalbinle kullara itibar etme, övgü, medh ve yüceltme gibi faydasız şeylerden uzak dur. Bunların hiçbirisiyle Allah'ın emirlerine yönelme. Dinî bir hükmün ifası için sana başvurulması dışında doğru taraf olsan bile Allah'ın adıyla yemin etme. Böyle bir durumda doğrudan yana ol, yalandan uzak dur. Çünkü yalan yere yapılan yemin en büyük günahlardan biridir. Yalan yemin ile bir fayda temin etme, kendini dünyevî ve uhrevî bir sıkıntıya da sokma.

Huy, herhangi bir düşünme ve yapmacıklık (*tekellüf*) olmaksızın davranışın kendisinden kolaylıkla ortaya çıktığı nefsin bir melekesidir (*hey'et*). Yapmacık davranış bir huyu kazanmak için geçerli yol olabilir. İnsanların dış güzellikteki farklılıkları iç güzellikteki farklılıkları gibi, hatta ondan daha fazladır. İnsan güzel ahlâktan mahrum olduğu halde kendisini iyi huylu zannedebilir.

D. Melekeler (*el-Makâmât*)

İbadet ve hakikatin bilinmesini arzulayanların ihtiyaç duyduğu hal-lerden biri tevekküldür. Tevekkül her bir şeyi doğal sebeplere riayetden ibaret görmeksizin daima bunlarla ilgili durumun kaza ve kader dairesinde olduğu mülahazasını kabul etmektir. Ârif rızık verenin Allah olduğunu ve O'ndan başka fail olmadığı hakikatine inanır, hatta varlık âleminde O'ndan başka bir şey görmez. O'ndan [sadır olanın] çokluk olarak görülmesi bir insanı farklı azalara bölerek bakanın bakışı gibidir. O'nu birlik (*cümleten*) olarak görse parçaları ve çokluğu aklına bile getirmez.

Sebeup ve vesilelere başvurmak kulun Allah'a tevekkülünü gerçek anlamda zedelemeyiz. Aksine Allah'ın rahmeti, cömertliği ve hikmetine olan imanı tevekküle eşlik ettikçe tevekküle olan bağlılığı da güçlenir. Allah'ın yarattıklarına asla cimrilik etmediğini, onların faydasına olan hiçbir şeyi ertelemediğini, kulları daha ana karnındayken ve sonra aciz bir çocukken onlara rızkını ulaştırdığını, çok farklı türleri olan hayvanların da rızkını verdiğini, onlara faydalarını bilip kendi hayatlarını ve türlerini nasıl koruduklarını gösterdiğini kavrayan birine yakışan, durumunu O'na havale etmesi ve O'na güvenmesidir. [Yüce Mevlâ tarafından] garanti edilen rızık bünyeyi ayakta tutup hayatını devam ettirmesini sağlayan kadar olup ihtiyaç miktarından fazla olanı değildir. Bir şeyin faydasını zararından ayırt edemeyip de onu Allah'a havale ettiğinde sadece hayırlısını ümit et. Eğer bundan başka bir şey düşünürsen ya da varlık [düzeninde] bir eksiklik olduğu zannına kapılırsan şunu bil ki burada daha temel bir şey vardır. Bu esas, bir eksikliğin ya da kötülüğün yetkinlik ya da daha iyisiyle ilişkili olabileceğidir. Müşfik bir baba çocuğuna vurabilir, ona hoş olmayan ilaçlar içirebilir, hacamat yaptırabilir, iyi olması için vücuduna müdahale yaptırabilir ve çocuk da bu durumdan hoşlanmaz ve hatta babasının kendisine iyilik değil, kötülük ettiğini düşünebilir. Kuşkusuz ki Allah Teâlâ, ana-babadan daha merhametlidir. Ana-babanın fıtratına yerleştirdiği rahmet ve şefkat duygusu O'nun rahmet ve şefkatinin ufak bir parçasıyken Yüce Allah nasıl daha merhametli olmasın?

Çalışmayı terketmek ya da tedaviyi reddetmek tevekkülün şartlarından değildir. Çünkü sebeup ve vesilelere müracaat etmek Allah'ın değişmez kanunlarından. Dolayısıyla yiyecekler, el, beden, yeme-içme kudreti, çalışma ve sahip olma duygusu ve benzeri tüm araçların Allah'tan, O'nun kudretinden, kullarını ve onların faydalarını gözetmesinin eserlerinden olduğuna inanmak gerekir. Bunlara değil, bunların hepsinin

yaratıcısı olan Allah'a tevekkül et. Zira Allah bunları ortadan kaldırmaya da bunları faydasız hale getirmeye de kadirdir.

İşleri Allah'a havale etmenin güzelliklerinden biri de gönül rahatlığıdır. Bu gönül rahatlığı, bir husumete vekil tayin ettiği kişinin samimiyet ve iyi niyetini anlayıp ona duyduğu sükûnet hissi gibidir. Sana düşen Allah'ın tayin edip gerçekleştirdiği her şeye rıza göstermendir. Gönül hoşnutluğu (*ridâ*), kaderde olan sıkıntılı haller gelip çattığında nefsi hüznü sevk etmemek, aksine mutluluk duygusuyla o şeyin arkasındaki şaşkırtıcı sebebi görmektir. Bir şey bir açıdan hoşnut edici iken, başka bir açıdan da öfkeye sebep olabilir. Mesela günahkârlığa kaderin tahakkuku olarak bakan birine göre bu, Allah'ın iradesinin meydana gelmesi açısından iyi bir şey iken, aynı şey Allah'ın rızasından uzaklaştırması bakımından da gazap edilecek bir şeydir. Mutlu zamanında da sıkıntılı zamanında da sabra tutun. Geniş zamandaki sabır azgınlık etmemen, başlangıcını ve sonunu unutmamandır. Darlık zamanındaki sabır ise gam ve hasret duygularının seni, rabbine ibadetten, O'nun rahmet ve koruyuculuğuna karşı inançsızlığa düşmekten alıkoymasıdır.

Hikmetin başı Allah korkusudur. Korku nefsin çirkin bir şeyden üzüntü duyarak gelecekte meydana gelme ihtimaline karşı hazırlıklı olmasıdır. Umud (*recâ*) ise işlenen günahların affedileceği beklentisine dayalı olarak duyulan mutluluk hissidir. Sen derin gafletin, günahkârlığın ve küstahlığının yanında kalplerin kapasitesini aşan Allah'ın noksansız yüceliği, ululuğu ve kudreti, göklerin ve yerin dayanamayacağı öfkesi, acı veren cezalandırması, şiddetli tehdidi, ayıpları ve gizli halleri görmesi, ilminin kuşatıcılığı ve işindeki inceliğini düşündüğünde bütün bu sayılanlarla karşılaşmak nasıl olur? Bunların tümü seni korkuya sürükler. Ancak bu korkuyu aşırıya götürüp bir ümitsizlik haline yol açmamalıdır. Çünkü bu, [dinen ve aklen] kötü görülmüştür. Aksine Allah'ın sana bahşettiği sayısız nimeti, hak etmediğin ve istemediğin halde çeşitli güzellikleriyle sana yardımını uzatmasını hatırla. Allah'ın rahmetinin genişliğini ve öfkесinin önüne geçtiğini, O'nun en merhametli ve kullarına karşı sonsuz şefkat sahibi olduğunu, hiçbir şeye muhtaç olmadığını, lütfkârlığını, vadettiği mükâfat ve ihsanını hatırla. Bunları sürekli düşünmen seni ümitvar olmaya sevkedecektir. Her ikisine dair düşünceleri bir araya getirdiğinde ümit ve korkuda bir dengeye ulaşır, hastalığa sebep olan bir tarafa meyiletme düşüncesinden kaçınarak bir yola girersin. Ne ateşli bir korkuyla ne de kuru bir ümitle kendini helak etme. Umud beklenti içinde olmadan (*temennî*) farklıdır. Toprağın bakımını yapmadan ve tohumu

insan ise seçtiği şeyle ilgili tüm sebeplere riayet eder ve gerisini Allah'a bırakır, O'nun amacını itmam eylemesini ve engelleri uzaklaştırmasını umar. Âlemdeki kötülüğün arazî olarak istendiğini, şefkat ve iyiliğin ise özü bakımından murad edildiğini şeksiz şüphesiz kabul eden kişinin umudu, korkusundan üstündür.

Allah'a çok büyük nimetleri ve sonsuz ihsanları için şükredilmelidir. Minnettarlık (*eş-şükkr*) kişinin, münasip olanın kendisine bağışlanması, münasip olmayanın uzaklaştırılması gibi bir nimete kavuştuğunda bunu kendisine ihsan edenin farkında olmasıdır. Bu nimet nefse ya da bedene dair yetkinliklerden de olabilir. Minnettarlık, ayrıca kendisine verilen nimetin cinsine göre bunu belirtmeye yarayan organın harekete geçirilmesidir. Nimetlerin hepsinin Allah'tan olduğunu, araçların mahlûkatın hizmetine sunulduğunu bilen kişi Allah'tan başkasına şükretmez. Sultanın bir ihsanının vezir aracılığıyla ulaşması karşısında veziri de bu ihsana ortak edenin düşüncesi gibi kendisine ulaşan nimete Allah'tan başkasının müdâhil olduğunu düşünen kişinin hamd ü senası sahih değildir, bilgisi ve şükürü de kemale ermemiştir. Zira bu ihsanın arkasında sultanın mühürünün olduğunu görse kalbi ne kaleme, ne haznedara ne de hükümdarın vekiline karşı minnet duyar. Çünkü onlar verilen emri yerine getirmekten sorumludurlar. Buna mukabil Allah'ın lütufkârlığını kendi eliyle yüklediği ana-baba ve bunun gibi kişilere minnettar olmak zorunludur. Ancak bu minnettarlık onların özünden kaynaklanmayıp dinin taabbudî olarak yüklediği bir vazifedir.

Allah'ın dert ve sıkıntılarının yanında ihsan ettiği nimetler de çoktur. Birtakım faydaları ortadan kaldıran ve beraberinde zorlukları getiren ancak nefsin sıhhati ve bedeninin selameti için gerekli olan derinin kesilmesi, hacamat, acılık veren ilaç kullanma gibi sıkıntılar daimi olmayıp geçicidirler ve bu da Allah'ın nimetlerindedir. Bu, hikmet nazarıyla bile muttali olunamayacak incelikler sebebiyledir. Bunun için kula düşen nimetlere nasıl şükrediyorsa, sıkıntılara da arkasından gelecek nimetler sebebiyle şükretmesidir. Gönüller kendisine ikramda bulunanı sevme duygusuyla yaratılmıştır. Gerçek anlamda Allah'tan başka ikramda bulunan, nimetler bahşeden olmadığına göre Allah, kulun sevgilisi olmalıdır. Bundan başka yetkinlik de özü gereği sevilen bir şeydir. Varlık âlemindeki her yetkinlik, güzelliği ve parlıtlı Allah'ın kemali, güzelliği ve nurundandır (*behâihî*). Hatta başka bir şeyin yetkinliği O'nun yetkinliğine nispet bile edilemez. Sonlu olan sonsuz olana nasıl nispet edilsin? Ârif ancak Allah'ı sever, O'ndan başka sevdiğini de yine O'nun için sever. Çünkü sevilene nispet edilen her şey de sevilendir. Aşkın derecesi marifetin derecesine göredir.

O'nun yüceliğinin nurları, bu nurların parıltısı ve zuhuru sebebiyle gizli kalmıştır. Varlıkları ayan hale getiren nur daimi olsa ve karanlık bilinmese nurun varlığının inkâr edileceğini ve nur ile renklerin birbirinden ayırt edilemeyeceğini görmez misin? Nurlar Allah'ın kudretine örtü olsaydı kudret ile kâdiri itirafa zorlayan renkler ve nurlar arasındaki farklılık hemen idrak edilirdi. Bu düşünülmesi imkansız olan bir durumdur. Yemin olsun ki eğer böyle bir şey vuku bulsaydı ne bu farklılığı idrak eden ne de edemeyen baki olurdu.

Muhabbet sevilen zatın huzurunda olmanın mutluluğunu hissetmektir. Özlem duyma (*eş-şevku*) ise bu mutluluğu tamamlamaya yönelik davranışta bulunmaktır. Her arzulayan özlem duyduğu bir şeyi bulabilir ve bir şeyi de kaybedebilir. Özlem duyduğuna tüm yönlerden kavuştuğunda arzu ve talep nihayete erer. Ey iyilik talibi! Daha çok dua et, duan korktuklarından seni muhafaza eden kalen gibi olsun ve bollukta da darlıkta da duana sığın. Bir şey için dua etsen ve o dua neticesinde sana bir zarar gelse bile daha istekli bir şekilde ve boyun büküp ağlayarak duanı artır. Çünkü başına gelip çatan yaptığın kötü davranışlar sebebiyle olmuştur. Bununla birlikte o duayı sana ilham eden ve uygun gören mutlaka neticeyi güzel eylemiştir. Uygun mizacın kuvvetlerden bir kuvveti, nefislerden bir nefsi bahşedeninden almaya yatkın hale getirmesi gibi dua da icabeti gerektirir, lütufları ve nurları almayı uygun hale getirir. İcabet gecikse bile ümitsizliğe düşme. Her şeyin tayin edilmiş, ihlal edilmez bir vakti vardır. Buna karşın icabetin ötelenmesinde ya da icabet edilmemesinde senin bilmediğin bir hayır da olabilir.

E. Huyların Güzel ve Dengeli Olması

Sana düşen huylarını (*ahlâk*) güzelleştirmen ve dengeyi bulmandır. Kötü huylar çok fazla olmakla birlikte temel olanlar önceki başlıklarda anlattıklarımızdır. Nefsini tezkiye etmen erdemsizliklerin bir kısmının tasfiyesi ile değil tümünün tasfiyesi ile olur. Çünkü erdemsizliklerin bir kısmı diğer bir kısmı ile bağlantılıdır ve bunlar birbirlerini gerektirir. Nasil ki dış güzellik, azaların bir kısmıyla değil tümünün güzelliğiyle tamam olursa iç güzellik de aynı böyledir. İki zıt huyun arasını bularak buna göre davranmak nefse, bedene karşı üstün bir meleke ya da makam (*cihet*) kazandırır. Zira ortayı bulan, nefis cevherine karşı durmadığı gibi beden tarafına da meyletmez, aksine bedenden [nefse] bir meyil olur. Bu erdem daima üstünlüğün birinden diğerine geçmesine karşı durur. Bu orta olma haline adalet denilir. Adalet erdemi arzu gücüne nispet edildiğinde iffet,

öfke gücüne nispet edildiğinde yiğitlik (*şecaat*) ve düşünce gücüne nispet edildiğinde de hikmet adını alır. Bunlar huylarla ilgili temel erdemlerdir.

İffet, şehvet azlığı ve azgınlık arasındaki, yiğitlik korkaklık ve saldırganlık arasındaki, hikmet ise ahmaklık ve kurnazlık arasındaki orta erdemdir. Arzu gücünün alt erdemleri kanaat ve cömertliktir. Her iki erdem ifrat ve tefrit yönünden reziletler ile çevrelenmiştir. Öfke gücünün alt erdemleri sabır, yumuşak huyluluk, yüreklilik, sır saklama ve güvenilir olmaktır. Bu beş erdem her birinin zıddı olan reziletler vardır. Düşünce gücünün alt erdemleri zeki olma, ifade yeteneği, doğru düşünme, basiret, doğruluk, sözünde durma, şefkatli olmak, haya, yüksek gayret, hakkı teslim etme ve tevazudur. Bu on bir erdem bu anlamlarıyla hikmet erdeminde has tali erdemlerdir ve her birinin karşıtı vardır.

Kurtuluş nihai yetkinliğe bağlı değildir. Mutlak güzellik bazı kullar hariç hiç bir insana bahşedilmiş değildir. Her bir insanın kendi türünün nihai yetkinliğine ulaşması da mümkün olmadığına göre kullara düşen iç güzelliğe daha fazla meylederek gayret göstermesidir. Bu, nefsin özünü ilgili işlere, onun nasıl yönetileceğine ve huylarda orta erdemini nasıl kazanılacağına bağlı bir husustur. Bu da öz ile kastedilen, kendi nefsini düzeltmek için huyları kullanan tek tek bireyler olduğunda böyledir. Nefislerin ıslahı ve yönetimi bir arada yaşanan ve gözetim altında bulunanların faydasına olmayı da gerektirebilir. Böylelikle ben burada ev ve ülkeyle ilgili meselelerin yönetimine dair kısa bir bölüme başlayacağım. Eksikleri gidermek ve doğruyu göstermek Allah'tandır.

II. Ev ve Siyaset Ahlâkıyla İlgili Temel Prensipler

A. Toplumsal Hayatın Faydası, Dayanışmanın Gerekliliği ve Yasası

Yönetimle ilgili işlere temel teşkil edecek hususlarla ilgili bölüm yukarıda verildi. Şimdi benim bunun üzerine ilave edeceğim husus, bir arada ve toplu olarak yaşayan insanların durumunun ancak birbirine bağlı bir bütün gibi olmaları durumunda düzene kavuşacağıdır. Bu sebeple önceki bilginler “insan fıtratı gereği bir arada yaşayandır” demişlerdir. Her bir sorumluluk sahibine [kendi konumuna göre] düşen, herhangi bir bedel beklemeksizin ailesini, kardeşlerini, komşularını, arkadaşlarını, ev halkını, yönettiği insanları ve yardımcılarını gözetmek, büyükler ile küçükler arasındaki bağlantıyı sürdürmek, servet, mevki ve kadroları hakkaniyetle paylaşmak, iyilikle ve şefkatle davranmak, fakirlere yardım

etmek, halkın mallarını artırmak ve korumak, ihtiyaçlarını karşılamak, eğitimsiz olanlara eğitim imkanı sunmak, onları çirkinliklerden uzak tutmak, sırlarını gizlemektir. Bir ailesi olanın yapması gereken ise ev halkının ihtiyaçlarına göre bir gelire sahip olmak, ev halkıyla iyi geçinip onlara lütüfkâr davranmak ve onlara sıkıntı vermemek, durumlarını bilip ihmal-kâr davranmamak, meşgalelerini takip etmek, kabalık etmeyip bağrına basmak ve zafiyet göstermeden esnek davranmaktır. Köle ve cariyeleriyle şakalaşmamalıdır ki onlar nezdindeki itibarını kaybedip de onlardan yararlanma durumu kötüye gitmesin.

Karşılıklı sevgi ve dayanışmanın gerektirdiği yol budur. Nice toplumlar vardır ki konum ve dereceleri onları uzlaşma ve dayanışmaya sevk etmemiştir. Buna karşın bazı toplumların yüksek konum ve ilerlemiş halleri, onları ihtilaftan ve birbirinden uzak olmaktan kurtarmıştır. Tecrübe devletler ve diğer toplum türlerinde bunun böyle olduğunu kanıtlamıştır.

B. Devlet Başkanı ve Valilerin İdarede Yararını Göreceklere Bireysel Ahlâk

Allah'ın kullarını yönetmeye talip olup Allah ile kulları arasında bulunacak kişi öncelikle hikemî düsturlara göre (*ale'l-kânûni'l-hikemî*) kendine çeki düzen vermekle ve aile ahlâkına riayet etmekle işe başlamalıdır ki bu konudaki temel ilke ve tali meseleleri özetle anlattık. [Yönetime talip olan kişi] bunların ardından halkı idare etmeye yönelmelidir. Kendine söz geçiremeyen kişinin başkasından itaat beklemesi olmayacak bir şeyi arzulamaktır. Bu itibarla başkanın (*melik*) dayanacağı temel ilke, bir taraftan dalkavukluk yapıp diğer yandan elindekini almak için hileye başvuranlar ile kusurlarını açıktan söylese bile dostane tavsiyelerde bulunana fark etmek olmalıdır. Bundan başka davranışlarında ve onaylarında ağırbaşlı, fazla konuşmayan, doğru sözlü, yalandan uzak duran ve asabi olmayan bir kişilik olmalıdır. Sözünden dönmese ya da sözünden dönüp kendisine güvenilmeyecek olsa bile suç işleyenlerin itaatsizliğine karşı göz korkutucu ve zalim olmamalıdır. Asabi olmamak kaydıyla heybetini göstermek için öfkelenmeli, cezalandırmayı öfke sebebiyle değil, disiplin için yapmalıdır. Sevinci, kararlılığının zaafa uğramasına ve gayretinin kırılmasına yöneltmemelidir. Olaylar karşısında çok sabırlı davranmalı, halkın nazarında küçük düşmemek için sırlarını ifşa etmemelidir. Daima âkil adamlar ve bilginlerle istişare içinde olmalıdır. Bulunduğu konumda şu dört özelliği işler hale getirmelidir: Şefkat ve otorite (*kasâve*), hoşgörülülük ve caydırıcılık (*imsâk*).

Şöyle denilmiştir: “İnsanlar yöneticilerinin âdeti (*dîn*) üzeredir. [Mesela] bir vali namuslu ise halk da ona benzemek ve ona yakın olmak için namuslu olur. Öyleyse çirkin yollardan kazanç temini, ağır vergiler, rüşvet alma ve benzeri alçaklıklar engellenmelidir. Kendi konumunda olanlara haset etmeksizin onlarla erdemli davranışlarda rekabet etmeli, geceleri gündüz yaptıklarını gözden geçirmelidir. Çünkü gece düşünceyi toparlayıcı, akıl için de daha elverişlidir. [Başkan] her işinde aşırılık ve eksiklikten kaçınıp orta yolda olmalı, başkalarının davranışlarını inceleyerek en güzelini örnek almalıdır. Önlem ve tedbirler alma noktasında gevşek olmamalı, her halükarda ihtiyatlı davranmalıdır. Bir iyiliği kendisi öncülük edip yapınca tavsiye etmeli, bir kötülüğü de kendisi öncülük edip bırakınca nehyetmelidir. O, gerekli olan bir hakkı ya da sabit olan bir delili görmezlikten gelemes. Kendini nefsî arzulara kaptırmamalı ki halk da yöneticisinin kötülüğü sebebiyle bunlara dalmasın. Düşmanını takip ettiği gibi dostunu da takip etmelidir.

[Başkan] gücüne ve askerlerinin çokluğuna güvenerek dinin emirlerini asla ihmal etmemelidir. Zira askerleri dine bağlılığın gereğine inandırdıklarında yönetici için düşmandan bile zararlı olurlar. Askerler başkana hurlayan bir köpeğin sesini işitseler [yani muhalif bir güç odağı belirse] daha başkana galip geleceklerinden emin olmadan onun malı mülkünü elde etmek için hırsları artar. Din temeldir, devlet başkanı onun koruyucusudur. Dinin korunması ve yönetici kadrolarının/bürokratların (*e'vân*) seçiminden sonra adil bir yönetimin (*es-siyâsetü'l-'adile*) üzerine kurulduğu dört temel esas şunlardır: (i) Yönetimin dostluğa ve bağlılığa yönelik arzusu. (ii) Direnç gösteren ve bozgunculuk çıkaranlara karşı tavizsiz bir caydırıcılık. (iii) Yönetimin insaf ve adalete sahip olması ki halkın durumu da bunlarla düzelir. Yönetici adaletten saparsa halk da bağlılıktan ayrılır. (iv) Dağıtım hakkaniyete riayet ederek yapmak. Bu ilke sayesinde devlet başkanı yüceltilir, mallarda artış olur.

C. Yönetim Kadrolarının Düzeltilmesi ve Halkın Yönetimi

Devlet başkanı koruyucular/askerlerden (*el-küfât*), onlar yardımcı gruplardan, yardımcılar servetten, servet de adaletten müstağni olamaz. Yönetim kadroları (*el-e'vân*) bünyeyi ayakta tutan, sıhhatli ve düzgün olduklarında onun tasarrufta bulunmasını sağlayan azalar gibidir. Bu bakımdan devlet başkanına düşen onların eğriliklerini düzeltmek, düzeni bozanları yola getirmek, ıslah istemeyenleri de ortadan kaldırmaktır. Başkanın, yöneticileri kendi fitrat ve kabiliyetlerine göre değerlendirmesi gerekir. Herhangi birini hak etmediği bir mertebeye getirmemeli, hak

edeni de hak ettiği mevkiden uzak tutmamalıdır. Alçak ve düşük karakterde olanları yükseltmemeli, üzerine düşeni yapmayan için bir aracının aracılığından ya da bir yakının gözetmesinden sakınmalıdır. Halkın malına göz koymamalıdır. Çünkü halkın malı devlet başkanının malı gibidir, halkın malı azaldığında ya da kaybolduğunda başkanın kazancı azalır, halkın malı belirginleşip çoğaldığında başkanın kazancı çoğalır. Dinî yollarla elde edilen ya da dinî bakımdan yasaklanmış gelirleri iktidar rekabeti için halka harcamamalı, altın ve gümüşün de değerini düşürmemelidir. Bunların her birisinin doğuracağı zarar, faydasından daha çoktur.

Devlet başkanı şu beş sınıfı kontrol etmelidir: (i) Vezirler (ii) Kadılar (iii) Komutanlar (iv) Vergi memurları (v) Başkanın yeme-içme, giyinme ve bunun gibi ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle ona en yakın olanlar. Başkanın görevden uzaklaştırma ve yer değiştirmeye sık sık başvurması gerekir. Çünkü her vali, yönetimdeki günlerinin kısa olduğunu düşündüğünde kendisi için çalışır, yarının ıslahı için hareket etmez/uzun vadeli planlar yapmaz. Devlet başkanı memurlarından basit şeyleri almaya yönlirse onları kendisinden daha fazlasını almaya teşvik eder. Zira şöyle denilmiştir: “Kötülüğünden korkan kimse senin işini bozar.” Aksine devlet başkanı memurlarını sıkı bir şekilde takip etmeli, kendisine hainlik yaptıkları ortaya çıkınca insafli bir şekilde onları sorgulamalı ve sonra başkaları için caydırıcı olsun diye yaptığının gereğince cezalandırmalıdır. Memurlarına kapasitesinin üzerinde iş vermemelidir. Halkıyla ilgili haberleri ya da yöneticilerinin durumlarını öğrenmeyi, kendine yakın veya uzak küçük ya da büyük olsa da ihmal etmemelidir. Başkan, kendi amaçları için çalışmayan, sadık adamlarını haber getirmeleri için halkın arasına göndermelidir.

Çoğu kez iftira şüpheye karışır ve böylece güvenilen hain gibi, iyiliğe çalışan da kötülüğe çalışan şeklinde görünür. Bu durumda kendi [menfaati] için çalışanın vereceği zarar aleyhine çalışanın vereceği zarardan daha fazladır. Yönetici kadrolarında olanlar yaptıkları hiçbir şeyin başkana gizli kalmadığını bildiğinde, hain, yönetiminde hıyanetinden vazgeçecek, iyilik için hizmet edenin de gayreti artacaktır. Devlet başkanı amaçlarına ulaşma, iyi bir hayat yaşama, yoksullarla ilişki kurma ve muhterem insanları gözetme hususlarında halkını ailesinin yerine koymalıdır. Yolların güvenliği ve güzergâhların kontrolünü ahlâksız ve bozgunculardan korumaya son derece önem vermelidir. Çünkü güvenin olması insanları çeker, şehirlerini verimli/mamur hale getirir ve bunun sonucunda ülke için büyük bir fayda hâsıl olur. Devlet başkanı halkın lehine ya da aleyhine olan bir hak hususunda halkıyla eşit durumda olmalıdır. Bir hakkı elde etmede üst düzeydekini daha alt düzeydekine, kuvvetliyi zayı-

fa, seçkinleri avama, müslümanı zimmîye tercih etmemelidir. Aksine zayıf olana korunma üstünlüğü vermesi icab eder. Devlet başkanı mezhep, din ya da bir şahıs veya gruba bağlılık adına fanatik bir topluluğun bir başka topluluğa zarar vermek için yöneldiğini görürse zayıf olan tarafın yanında olmalıdır. Güçlü olan topluluğa zayıf olanı işgal etme ya da onlara eziyet etme imkanını hiçbir şekilde vermemelidir. Başkanın, başkalarına üstünlük kurma gibi bazı kişilerde ortaya çıkacak arzuları kırması üzerine düşen bir görevdir. Başkanın varlığının halk içinde müşahhas olarak görülmemesi otoritesi üzerinde büyük bir zarara sebep olur. Çünkü zayıf kimse, halk içinde kendine şefkatle uzanan bir el görmez, bir yöneticinin yardımını da olmazsa bütün benliğiyle Allah'ın dışında hiçbir güce değil, sadece Allah'a dua ederek O'na sığınır. Ve neticede Allah Teâlâ, geçmişte olduğu gibi dara düşene, kendisine yakardığında icabet eder ve ona eziyet edip sıkıntılı zamanda yalnız bırakandan intikamını alır. Ve özellikle de zulme uğrayan kendisine can güvenliği tanınmış olan (*mu'âhid*) ise. Bu sebeple tecrübe ehli şöyle demiştir: "Zimmîlere işkence edilmesi otoriteyi ve nimeti yok eder." Bu, sadece zimmîler için geçerli değil, yardım edilmeyen tüm mazlumlar için de geçerlidir.

Haklı olsa bile halktan hiç kimseye intikam alması imkanı verilmemelidir. Çünkü bu, zulmün artmasına ve hak edilmeyenin alınmasına yol açar. Hatta [devlet başkanı için] vatandaşının hakkını koruması, haksızlığa uğraması durumunda da onun hakkını araması zorunludur. O halkı faiz, kumar ve iki tarafın karşılıklı faydası olmayan her türlü kazançtan menetmelidir. Çünkü bunun gibi gayr-ı meşru yolların mubah görülmesinin toplumsal yarar ve dayanışmaya (*fi fâidet'l-ictima' ve't-te'âdudi'l-medeni*) büyük bir zararı vardır. Devlet başkanlarının en hayırlısı masumun güven, zararlının korku duyduğudur, en şerli devlet başkanı ise zararlıyı himaye eden ve masumun kendisinden korktuğudur. [Başkan] ilim adamları, faziletli insanlar ve akil adamlarla dostluk kurmalıdır. Çünkü insan dostluk ilişkisi olduğu kişilerle anılır, ona dostluk kurduğu kişilerin davranışları nisbet edilir. Başkan münafıklar ve Allah rızası olmayan bilgi ve zühd alameti taşıyanların dostluğundan uzak durmalıdır. [Başkan] iyi işler yapana onun işine denk bir ihmanda bulunmalı ki insanlar bu karşılığa rağbet ederek faydalı iş yapmaya meyletsinler. Suçlu olanlar içinde affedilmeye layık görmediği kimseler varsa bunları islah etme veya toplumsal fayda için hak ettiği bir şekilde cezalandırmalı, öfkesine kapıldığından ya da hincını çıkarmak için cezaya tabi tutmamalıdır. Verdiği sözü yerine getirmeli, hıyanet edene de itimat etmemelidir. Çünkü tecrübeyle bilinmektedir ki hainin arkadan vurması (*'ukûbet*) hızlı olur. Kâfir bile olsa mazlumun ahından kaçınmalıdır. Birtakım şeyleri küçük

görmemelidir, zira bu küçük görünen şeyler vahim sonuçlara yol açabilir. Devlet başkanı şunu bilmelidir ki akıl ve iyi bir yönetim asker ve mal çokluğundan daha faydalıdır. Bu sebeptendir ki insan kendisinden çok daha güçlü, kuvvetli ve cesaretli canlıları alt edebilmektedir.

D. Adalet ve Merhametin Faydası, Gerekliliği ve Hikmeti

Adalet, Allah Teâlâ'nın mahlûkatı üzerindeki [temel] kanunlarından dır. Gökler ve yer, onun sayesinde ayakta durmaktadır. Kâinatın sırlarına muttali olan, insanın organlar, ruh, ahlât-ı erbaa, algı güçleri, tabii güçler, hayvanî güçler, birbirine zıt nitelikler ve yardımcı nitelikler, mükemmel bir düzen ile yaratılmasını, yönetici organın yönettikleriyle, yönetilenin de yönetici ile faydalı olduğunu tefekkür eden kişinin adaletin ihtişamıyla gözü kamaşır. Tümünü kavramak mümkün olmasa da tabiplerin bilgilerinden bunların doğruluğu teyid edilebilir. İnsan dışında farklı türleri ve fertleriyle hayvanlar, bitkiler, madenler, unsurlar, göklerde ve yerde her ne varsa onların yaratılması da aynı şekildedir. Âlem büyük insana, insan da küçük âleme benzetilmiştir. Bu bağlamda adaletin niteliği mufassal nitelikteki kitaplarda açıklanmıştır. Âlemde zulmün vaki olması bir insanın hastalığı ya da veba salgınındaki günler gibidir. Rabbanî hikmet, ilahî inayet ve kuşatıcı rahmet sağlığını hastalıktan fazla olmasını gerektirmiştir. Böylece adaletin zulme galip gelmesi için ümmetin yöneticilerinin adalete dayanması, zulmü terk etmesi bir vazife olmuştur. Bu yüzdendir ki zorba, Allah'ın hikmetinin karşıtı, haberini yalanlayan, şeriatını değiştiren ve yaratmasına muhalif olmuştur. Öyleyse kişiye yaraşan Allah'ın hamiliğinin ötelenmemesi için rahmetinin gereği olarak adaletin zulme üstün gelmesidir. Nitekim tecrübe ehli demiştir ki *"Siyasî otorite küfür ile varlığını sürdürebilir, ancak zulme dayalı bir düzen kalıcı olamaz"*. Adaletin olması da ancak ifade ettiğimiz üzere adil ve hakîm olan Allah'ın inayetiyle mümkündür. Denilir ki tüm mahlûkat Allah'ın ailesidir, bunlar içinde Allah'ın en sevdiği O'nun iyalini gözetendir. Tevrat'ta bu manada şöyle denilmiştir: *"Kendin için tercih ettiğini dostun için de iste."* Bu söz ahlakî güzelliklerin ve siyasî maslahatlarının çoğunu içermektedir.

Merhametini sadece insan türüne hasretmen de doğru değildir, merhametini, algılayan her canlıya (*kuilli zî rûhin hassâsin*) yöneltmen gerekir. Allah'ın inayeti seninle nasıl ilişkiyse her can sahibiyile de öyle ilişkilidir. Dinin bazı hayvanlardan istifade etme, bazılarını da öldürme izni vermesi sadece beslenmek ve bir zararı defetme içindir. Öyleyse onların hepsine de şefkatli olman gerekir. [Onlara muamelenin] kullanırken en yumuşak bir şekilde, öldürürken de en kolay bir şekilde olması lazımdır.

Hayvanların birtakım karşılık ve maslahatlar sebebiyle mubah kılınmalarının hikmeti bilinemez. Sinek gibi en küçük hayvanların bile yaratılışındaki olağanüstü incelikler ve ilhamları müşahade ettikten sonra böyle bir hikmetin olabileceğini uzak görme. Onlarda cismanî olmayan (*mücerrede*) bir nefis bulunmadığını iddia edenlerin görüşüne iltifat etme. Zira felsefî ilimlerde hayvanların cismanî olmayan nefislerinin bulunmadığına delalet eden bir şey yoktur. Aksine felsefî ilimlerde ve nübüvvet kandilinden alınan bazı sözlerde bunun aksini gerektiren ya da daha tercih edilebilir ifadeler vardır. Bazı bilginlerin hayvanların cismanî olmayan nefislerinin bulunmadığına dair sözlerine rastlarsan bundan şunu anla: Onlara göre hayvanlarda bu tür bir nefsin olması ispat edilmiş değildir. Hayvanlarda mücerred nefsin ispat edilmeyişi onların mücerred nefislerinin olmaması demek değildir. İki anlam arasında büyük bir fark vardır. Mütেকaddim filozofların bu yaklaşımı yaygındır. Mesela onların dokuzuncu feleğin sonuncu felek olmasıyla başka felek olmadığını tasvip etmeleri de bu kabildendir. Onlar bu sözleriyle onuncu feleğin ispat edilmediğini kastetmektedirler. Yoksa onlar bu sözle onuncu feleğin ispat edilmediğini kastetmemektedirler. Onların bu yöneme göre irad ettikleri birçok görüş vardır. Öyleyse ölümle yok olmayan dilsiz hayvanların (*el-hayvânati'l-'ucmi lâ ta'düümü*) nefislerinin olduğunu ve ölümden sonra karşılıklarını alabileceklerini (*enne lehâ e'vâden ba'de'l-mevti*) garip-seme.

E. Valilerin Yönetimde Dikkat Edeceği Usûller

Kendisinden önce bağımsız bir sultan ya da mertebe bakımından daha üst düzey bir vali tarafından idare edilen bir halkın yönetimini üstlenen bir valiye düşen, önceki sultan ya da vali hakkında iyi düşüncelere sahip olması ve onun sırlarını koruması, sorun teşkil edecek bir şeyi ondan talep etmemesidir. Sonra gelen vali [sultan ile veya önceki valiyle] iyi geçinip ona güzel bir şekilde hizmet etmelidir. Aşırılığa gitmemeli, kendisine yetenin ötesinde lüks içinde yaşamamalıdır. Hizmet ettiği kusurlarını ortaya dökmemeli, öncekinin uzaklaştırdığına yakınlaşmamalı, yakınında olanlardan da uzaklaşmamalıdır. Büyük işlerde gizli ya da açıktan düşmanlık etmemelidir. Zanna dayalı durumların ve gıybetin meydana gelmesinden kaçınmalıdır. Hakkında kesin bilgiye sahibi olmadığı kişileri ne övmeli ne de yermelidir. İdare ettiği halkın kalplerini, sevgilerini kazanmaya çalışmalıdır. Bir kişi doğru bir düşünce ya da olumlu bir işi valiye getirdiğinde onu kötülememesi gerektiği gibi bağımsız başkanın düşüncesini ve başkanın fikrini uygun bulduğu kişinin düşüncesini değiştirmeye çalışmamalıdır. [Vali] Başkan ya da benzer yetkideki otorite

nezninde o fikir sahibinin öncelenip kendisinin üstünde bulunabileceğinden kaçınmalıdır.

Bu yorumlar esasen oldukça ayrıntılıdır ve mükemmel bir sezgiye (*cevdetü'l-hads*) ve güzel bir içgüdüye (*husnü'l-karîha*) dayalıdır. Bu ikisinin kaybedilmesi halinde söylenenlerin hiç bir faydası yoktur. Bu iki özelliğin varlığıyla ve Rabbânî inayetin de yardımıyla söylediklerimin tasnif edilmesi ve ayrıntıları kolaylaşır. Sözün özü, insanın iç dünyasında ve başkalarıyla ilişkilerinde varmaya çalıştığı yetkinliğin gayesi elverdiğince *Allah Teâlâ'ya benzemektir*. Bu düşüncenin arkasında bu özet çalışmanın açıklayamayacağı büyük sırlar vardır. Bu manaya da Tevrat'ta işaret edilmiştir. Teosofik filozofların önde gelenleri (*ekâbirü'l-hükemâi'l-müteellihîn*) de bu manaya işaret etmiştir.

Mevcut durumun icabınca zikretmeyi uygun gördüğüm faydalar bunlardır. *Bunların çoğu önceki bilginlerin kitaplarından alınmıştır*. Kendi düşüncelerime dayalı olarak söylediklerim oldukça azdır. Bu hususta oldukça faydalı, dikkat çekici meseleler vardır. Görme yetimdeki zayıflık ve daha çok yazıp incelemeye engel olan haller olmasaydı bu risalenin dışında bir çalışmada daha fazla mesele ve ince deliller ile sözü açardım. Bu risalenin amacı *hikmete dayalı bilgi ve davranışların en önemlilerini hatırlatmaktan* başka bir şey değildir. Önceki bilginlerin kitaplarında yeterince bilgi vardı ve ben bu konuyu kısalttığımı ve az bilgi verdiğimi biliyorum.

Yüce Allah'tan başışlanma ve afiyet dilerim. *Bilgi ve amellerimizin* tümünü doğrultmasını, heva ve yanlışlıklardan bizleri korumasını, bizleri doğru yolunda olanlardan ve ebedî dünyada rızasını kazanan mutlulardan eylesmesini niyaz ederim. Muhakkak ki O, Latîftir, Kerîmdir, Raûftur, Rahîmdir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır. O'nun rahmeti, mukarrebûn meleklerine, peygamberlerine, ihlâslı kullarına ve hususen Hz. Muhammed ile tertemiz kılınan ehl-i beytine olsun.

